

Másfél ismeretlen Kosztolányi-dokumentum

1. Fenyves (Friedmann) Ferenc, a *Bácsmegyei Napló* szerkesztője (1885–1935) Kosztolányi belső baráti köréhez tartozott. Mivel állandó, folyamatos, fix jövedelmet (3000 dinár/hó) biztosított az újságírónak, Kosztolányi rendszeresen támogathatta szabadkai családját cikkei tiszteletdíjából. A Réz Pál szerkesztésében, az Osiris Kiadónál megjelent *Levelek – Naplók* kötetben közölt levelek elsősorban az újságíró–főszerkesztő viszonyára utalnak (cikkek közlése, tiszteletdíjak utalása stb.), ebben az eddig rejtőzködő levélben viszont megszólal a jó barát. A *Napló* 1935. október 23-i száma közölte az elhunyt főszerkesztő feleségének írt üzenetet.

2. Megfejtetlen irodalomtörténeti rejtéllyel állunk szemben *A szakácsnő* című elbeszéléssel kapcsolatban, ami a szerzőséget illeti.

A felfedezés: Az *Amerikai Magyar Népszava* 1939. október 1-jei számában megjelent írást visszakeresem az *Összes novellákban*: nincs! Gyorsan el Réz Pálhoz, a legkomolyabb Kosztolányi-szakértőhöz, ő sem ismeri a novellát, de kéri, hogy próbáljam megkeresni a hazai forrást.

Csalódás: A szabadkai *Napló* 1939. augusztus 6-i számában végre megtalálom, de – Kosztolányi Dezsőné névvel. Mi lehet a budapesti ősforrás? Megvan! *Pesti Napló*, 1939. augusztus 3. – és újra Kosztolányiné neve alatt. A Szerkesztő Úr szerint elképzelhető, hogy Kosztolányiné Harmos Ilona saját novelláját férje nevére adta el, hiszen Amerikában nem őneki volt kultusza. A férj három éve halott.

Kétely: Bár két Kosztolányi-kötetem szerkesztésekor több Kosztolányiné- (Harmos Görög Ilona-) novellát is elolvastam, mégis másnak tűnik ez (de évtizednyi távolságból csálhat az emlékezet). Nosza, előveszem a feleség *Burokban születtem* című kötetét (Borgos Anna kiváló munkája), mely tucatnyi novellát is tartalmaz, s meglepetve észlelem, hogy más stílus, más világ, más lelkiség, más érzékenység, más írói nézőpont, más életrajzi leírás és más távlatosság jellemzi ezeket. Véleményem szerint a hagyatékából

kutatta elő Ilona ezt az eredeti Kosztolányi-írást, amely itthon dicsőséget hozott neki, külföldön pedig honoráriumot.

A mindentudó szerepét még véletlenül sem kívánom elvállalni, kérem, írják meg, ha olyan dokumentáció birtokába jutnak, mely egyértelműen eldönti a kérdést. Előre is köszönöm!

Érd, 2012. február 11.

Kosztolányi levele

„Nagyságos Asszonyom! Betegen, lázasan fekszem az ágyban már egy hete. Nem is tudom, hogy a bensőség milyen hangsúlyát válasszam most, amikor megszólítom Magát, kedves, hű társát az én barátomnak. Vigasztalásra úgy érzem nincs jogom. Magam is a legnagyobb vesztesek között vagyok. A családhoz tartozom, de nekem a lelkem jobb fele volt, padszomszédom, iskolatársam, első biztatóm, első bírálóm, első szerkesztőm. Ha haza készülődtem, először édesanyámra gondoltam, azután húgomra és öcsémre, aztán mindjárt ő reá. Sok rokonomat nem csókoltam meg a találkozásakor, de őt mindig megcsókoltam. A messze gyermekkor, a régi uccák millió és millió láthatatlan emléke kötött bennünket egymáshoz. Most az én eltűnt életemet is gyászolom, hogy nincs többé. Örökké előttem lesz az ő lágy két szeme, amely jóságos szívének a kisugárzása és gúnyosan mosolygó szája, szikrázó eszének a megnyilvánulása, mert mintegy vitatkozik a tekintetével és a szívével. Kiváló ember volt. Ha haza megyek, első utam sírjához vezet, a második utam a Maguk házába, hogy helyette megöleljem három derék fiát.”

Napló, 1935. október 23.

A szakácsnő

Írta: Kosztolányi Dezső

A kegyelmes grófné leüzent a konyhába:

– A szakácsnő jöjjön fel.

A komorna adta át az üzenetet.

A szakácsnő a tűzhely mellett állt, habüstben habverővel valami mártást vert. Az arca vörös volt mint a rókáké. Ettől az üzenettől még vörösebb lett. A nyaka is s a tokája is.

A kegyelmes grófné sohase szokta fölhívatni s főképpen nem ilyen szokatlan időben, főzés közben.

Általában ritkán látta a kegyelmes grófnét. Az ételek sorát leginkább a házvezetőnővel vagy a komornával kellett megtárgyalni. Ha a kegyelmes grófnének közben valami kívánsága akadt, fölírtta egy papírlapra, s leküldte a konyhába.

A szakácsnőben rossz előérzet támadt.

Már napok óta nyugtalanul aludt. Várt valamit. Amióta a fiatal gróf fiatal feleségével a palotában tartózkodott, a szakácsnő kényelmetlenül érezte magát.

A fiatal grófné már első napon végigsétált a konyhán, és jobbra-balra huzigálta a szájaszélit. Csak a vak nem látta. Azóta is mindennap lejött, és ellenséges hangon beszélt vele. Egyszer rá is szólt. Azt mondta:

– Ne köhögjön bele szakácsnő az ételbe.

Igaz, hogy mostanság sokat köhög. Éjjel is. A konyhalány meg a két szobalány nem is akar már egy szobában hálni vele. Panaszkodtak is rá a házvezetőnőnek.

Öreg. Meg kövér. Fájnak a lábai. Ősszel meg tavasszal, időváltozásra, meg nyáron nagy szárazságban és vihar előtt, meg télen, ha hó akar esni. Nagyon nehezek a lábai. Nem csoda. Mindig lábon. Hatvannégy éves. Harmincöt esztendeje főz a kegyelmes grófnének. Mindig főz. Reggel és délben és este. Megesett, hogy hatvan embernek is főzött egyszerre. És mennyifélét. Mennyi besamelt, mennyi hollandi, mennyi cumberlandi mártást megkevert, mennyi péche a la Melha-t, mennyi coupe Jaques-ot, mennyi vol au vent-t készített, mennyi pompás bouillon-t, cannard au petits poist-t és bouché a la reine-t.

Vaskos paraszti fejében reggeltől estig ezek az idegen szavak sétáltak. Tudta vagy kétszáz idegen nyelvű ételnek a nevét és a készítési módját. Az anyanyelvén se élt sokkal több szóval. És milyen jól ejtette az idegen szavakat, és milyen pompásan készítette az ételeket. A kegyelmes grófné dicsekedett is vele, hogy nem adja őt semmiféle francia szakácsért.

Most azonban valami veszély fenyeget. Tudta. Érezte.

Fölment a kegyelmes grófnéhez az emeletre. Nehéz volt a lépcsőjárás. Két kezét két csípejére szorította, s kissé előrehajolt, hogy könnyebben menjen, de mégis szuszogott, lihegett, mire fölért.

A kegyelmes grófné a nagyszalonban ült egy zsöllyében. A fiatal grófné annál a zongoránál ült, amelyre jóságos, kövér angyalkák voltak festve rózsaszínnel. Egy ujjal ütögette a billentyűket. Volt abban valami ellenséges, ahogy ott ült és ütögette a billentyűket.

A szakácsnő odakacsázott a kegyelmes grófnéhez, meghajtotta magát előtte. Olyan mélyen meghajolt kettőbe, amennyire csak bírt. Meg-

csókolta a csókra nyújtott kezét. A fiatal grófné felé is mélyen meghajolt, oda is akart menni kezét csokolni, de az egy mozdulattal elhárította. Erre még egyszer meghajtotta magát előtte. Olyanféleképpen hajolt meg, mint a gyerek, amikor verset akar mondani. Mint valami nagyon kövér gyerek. Két karját kétoldalt jó távol tartotta a saját testétől. A meghajlás után néhány lépést hátrált, és megállt a szoba közepén.

A kegyelmes grófné nagyon hangosan és mégis, mégis nagyon vékony hangon beszélt. Olyanformán, mintha valakinek szólna, aki kívül van a szobán. A fiatal grófné csak ütögette a billentyűket.

A szakácsnő rossz előérzete nem csalt. Arról volt szó, hogy el kell hagynia a palotát, és nem főzhet többé. Még ma megérkezik a francia szakács – a „séf”, ahogy a kegyelmes grófné mondta –, a fiatal grófné francia szakácsa átveszi a konyhát. A mai ebédet még elkészítheti, de a vacsorát már a szakács fogja elkészíteni. A titkár úr majd kifizeti a járandóságát, végkielégítést is kap, mert huszonöt évig hűségesen szolgált náluk – kezit csókolom harmincöt – hajtotta magát kettőbe a szakácsnő. A grófné kezével intett, hogy az mindegy. Azért hívatta fel – mint mondta –, hogy személyesen kifejezze meglepetését.

A szakácsnő újból kettőbe hajolt, mintha verset akarna mondani, és újból megcsókolta a csókra nyújtott kezét. A zongora felé is meghajtotta magát, és hátrálva kitámolygott. Észre se vette, hogy ért le a lépcsőn, de valahogyan nagyon hamar lent volt az alagsori konyhában. Egy darabig nagyon komoran maga elé nézett, majd kinyitotta a sütő ajtaját, kihúzta a nagy, kékmázás tepsit, és meglocsolta a wellingtoni vesepecsenyét.

Egy ideig budapesti cselédszerzőhelyek homályos sarkaiban üldögélt, terpedten, mint valami buddhista bálvány. Harmincöt évi hűséges és eredményes szolgálataért kapott, a grófné saját kezű aláírásával ellátott miniszterpapírosra írt bizonyítványa egészen bepizkolódott és elkopott a sok fogdosástól és nézéstől, mégse fogadta őt fel senki. Nem kapott helyet. Elíjedtek a kövérségétől s a köhögésétől, amely rendszerint akkor rohanta meg, amikor már éppen föl akarták fogadni.

Volt neki egy lánya. Egészen fiatalkori szerzemény. Falun élt, egy isten háta mögötti fészekben, a göcseji járásban. Az hívta magához.

Eleinte csak megvolt ott valahogy, de hamarosan nyugtalankodni kezdett. A két keze, a tíz ujjja – észre se vette – egyre úgy járt, mint azé, aki zongorázik, vagy főz. Nem találta a helyét. Pedig itt nem szakácsnőnek szólították, hanem Tera néninek tisztelték. Mégse volt nyugta.

A konyhából a leánya már kiharancsolta, mert folyton belebeszélt a főzésbe, és fitymálta az ételt. Miféle étel is az, amit falun főznek? Hát főzés az? Bableves, gyúrt tészta. Vasárnap töltött káposzta. És mindössze csak

hárman ettek. A leánya, a leányának az ura meg ő. Leginkább lócán ülve, a konyhában, cseréptányérból. A kegyelmes grófnénál csak a személyzeti asztalnál tizennégyen ettek. Halálosan unta magát.

Aztán egyszerre mégis akadt valami, ami elszórakoztatta. Vett magának egy malacot. Azt nevelte. Majd még egyet vett és megint egyet. Lassacskán minden eladó malacot megvett a faluban. Azokat etette, hizlalta. Hajnaltól késő estig törte, őrölte, vágta, keverte az enivalót a malacoknak. Drága pénzen vásárolta nekik az élelmet:

– Netek, egyetek – kiabálta – netek, itt a finom besamel, majonéz, ejrisztyu, netek, zabáljatok – nagy dühösen kiáltozott, míg hordta, öntötte az ólba a rengeteg enivalót. A falubeli gyerekek nevték a csorba deszkakerítés mögül. Elnevezték besamel Terának. Ezt a szót hallották ki legtöbbször a kiáltozásából.

A malacok pedig ettek és híztak. Sok bele is pusztult a nagy etetésbe. A faluban már beszéltek a Tera néni malacait. Volt vagy hatvan darab belőle. Az uraságnak se volt több.

Tera néni lánya – maga se fiatalasszony – egyre szidta Tera nénit, hogy a pénzét malacokba öli, meg hogy micsoda csúfságot tesz. Örökös volt a veszekedés. Moslékos szavakat zúdítottak egymásra. Közben a kis vagyon, a végkielégítés, amit a grófnétól kapott, mind elfogyott, a malacokból pedig egyre több pusztult a zsúfolt ólban. A kondába se engedte őket. Egy ködös őszi reggelen, amikor Tera néni két kezében, két tele vödör moslékkal az ólhoz totyogott, hat feküdt megdögölve.

Tera néni felnyitotta az ól ajtaját, hogy kihordja az elhullott állatokat. A többi mind tolult kifelé az ólból, neki Tera néninek. Tera néni a ködben nem látta jól, nem is tudott hamarjában megkapaszkodni, a kocák fellökték. Elvágódott, homlokát belevágta az ajtó sarokvasába.

A lánya talált rá később. Arccal feküdt a sárban, pocsoltyában. Meg volt halva.

Amerikai Magyar Népszava, 1939. október 1.